

Тарас АНДРУСЯК

ПРАВОВА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ КАЛЕНДАРІВ “ПРОСВІТИ” (австрійський період)

На основі Календарів “Просвіти” проаналізовано роль Товариства у популяризації правових знань у Галичині австрійського періоду. Показано, яка саме інформація вміщувалася у “Календарях” і яке вона мала значення для тодішніх українців – громадян Австро-Угорщини. Подано внесок окремих діячів у розвиток правової думки в Галичині та форми популяризації правових знань.

Ключові слова: “Просвіта”, “Календарі Товариства “Просвіта”, правова думка, І. Борисикевич.

Вибір даної теми зумовлений наступними причинами. По-перше, видання Товариства “Просвіта” були найбільш численними та масовими серед усіх україномовних видань другої половини XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях. А, отже, як такі спричинили найсуттєвіший вплив на освітній, культурний, інтелектуальний рівень найширших верств народу. По-друге, найпопулярнішим серед видань “Просвіти” були календарі Товариства, загальний сумарний наклад яких складає сотні тисяч примірників. І хоча на кожен наступний рік видавався новий календар, книжки старих календарів продовжували зберігатися, не скажу в домашніх бібліотеках, бо основним їх адресатом були селяни, з яких мало хто мав домашні бібліотеки, але в домах, протягом десятиліть. По-третє, починаючи від першого календаря 1870 р., вони містили певну правову інформацію, потрібну в повсякденному житті, а, отже, сприяли поширенню правових знань, розвиткові української правової думки. Варто також зазначити, що редакторами частин календарів “Просвіти” були фахові правники: Володимир Левицький (Василь Лукич), Кость Левицький та ін., що також не могло не вплинути на їхній зміст.

На сьогодні, на скільки нам відомо, ця проблема залишається поза увагою дослідників. З огляду на значну кількість видань (шістдесят) та суттєво відмінні державно-правові умови Австро-Угорської монархії та Польщі, зупинимося тільки на календарях, які побачили світ до 1918 року. Таких календарів є сорок один.

Розглядаючи окреслену проблему, застосуємо хронологічний метод, тобто будемо розглядати їх від першого (1869) до останнього (1917) по мірі їх виходу в світ. Це дасть змогу простежити розширення розглядуваної тематики, зростання її фахового рівня тощо.

Отже, перший “Народний календар на рік звичайний 1870” був виданий коштом і заходом товариства “Просвіта” в 1869 р. Як вказувалося в “Короткій літописі”, що нею розпочинався календар, “від основи товариства “Просвіта” – 1 рік”. У зверненні “Від Виділу товариства “Просвіта”, датованого 20 вереснем 1869 р.,

значалося, що не минуло ще й року від його заснування, а календар став уже сьомим виданням “на пожиток і добро українського народу” (тут і далі, у всіх випадках, замість термінів руський, русинський тощо вживаємо український, який почав вживатися і в календарях “Просвіти” в першому десятилітті ХХ ст. Цезумовлено тим, що протягом розглядуваного періоду в тих же календарях “Просвіти”, як і загалом в тогочасній пресі вживався для окреслення українського населення термін “руський” десь до 1891 р., “українсько-руський” з 1892 р. по 1908 р., “український” з 1909 р.). Тут же вказувалося, що календар планується як щорічне видання, з мінімальною ціною, з тим щоб зробити його доступним найширшим верствам народу, підняти наклад від 3000 примірників, яким було видано цей календар, до 10 000 і 20 000 примірників. Окреслювалася планована структура видань: відділ календарно-астрономічний, белетристично-науковий, офіційна інформація (починаючи з першого річника, це були поштові, телеграфні та транспортні тарифи і розклади) та звіти про діяльність товариства¹. Власне такий звіт, оцінка сучасного стану та бачення перспективи під назвою “Від Віділу товариства “Просвіта”, але на відміну від того, що ним розпочиналося видання вже за підписом голови Товариства Н. Вахнянина та секретаря О. Партицького, було поміщено наприкінці календаря. Це дуже цікавий документ, який містить ряд важливих оцінок. Тому хотілося б зупинитися на ньому трохи детальніше. Характеризуючи сучасне становище, автори пишуть: “Українці галицькі, зачавши нове життя в 1848-ім році, через 20 літ, котрі з накладом від того часу минули, немного поступили наперед в розвою своєї народності, правда, побільшилася за той час українська інтелігенція; окрім українських священників маємо тепер українських вчителів і урядників, маємо українські часописи, українські товариства, і, по часті, українську мову в школах; але цілий той поступ об’являється лиш в вищих верствах народу, в тих верствах, котрих непостійність при народному прапорі історія давніших часів так сумно нам доказала”². Тому єдиним порятунком, єдиною гарантією успішного буття народу є сам народ. “Задля того давно вже узнали ми потребу цілий народ, цілу масу простого люду, котрий нещасливою долею більше, як у інших народів підупав, двигнути і до пізнання привести, і на тім-то люді, котрий вже дав докази своєї твердості, будучність нашої народності оперти”³. Автори усвідомлювали, що “справа нашого народу в містах і містечках далеко гірше, а по селах не ліпше стоїть, як до знесення панщини. Морально наш народ – при всій ревності нашого духовенства – не багато ще піднісся, інтелектуально майже зовсім не просвітився, політично не дійшов ще до пізнання себе – ба по містах в тих двох десятках літ більше відчувився своєї народності, ніж перед тим в цілім столітті; матеріально, помимо даної свободи, не двигнувся”⁴. Серед причин такого становища є зовнішні, які не залежали від української інтелігенції, зокрема, “абсолютизм не дозволяв нашій інтелігенції розвинути всі сили для добра простого народу; централізація в школах не давала з них хіснувати (мати користь) селянам; великі тягарі різного роду, котрі народ переносити мусить, утруднюють йому підвестися матеріально”⁵. Проте не менша вина й інтелігенції, яка не зробила того, що, незважаючи на несприятливі умови, можна і треба було зробити. Як результат, не тільки немає розвитку народу, його самосвідомості, але втрачається навіть той її рівень, яким вже був, і між народом та інтелігенцією поглиблюється відчуження. Саме для того, “щоби люд наш в народнім

дусі просвіщати і через то матеріально підносити”, необхідно було “зав’язати нове товариство”⁶, єдиною ціллю якого стала просвіта народу шляхом поширення популярних видань, книжок, часописів по найдоступніших для народу цінах. При цьому, щоб народ міг із популярних видань мати користь, вони мусять, попри популярний і доступний виклад, бути написані зрозумілою для народу мовою, тобто такою, якою він сам говорить. Закликаючи до якнайактивнішої матеріальної підтримки Товариства та участі в його діяльності всієї української інтелігенції, і, в першу чергу, духовенства, автори відозви ставили перед собою амбітний план і щиро сподівалися: “Дасть Бог, в цілому нашому краю, – а за других 20 літ чей собі виховаємо новий люд, освіченіший, заможніший від теперішнього, народності своєї свідомий, не тільки кров’ю, но духом з ним злучений, в котрім народність наша узискає підпору, котра не тільки всі напади ворогів переможе, але й нову будучність, кращу долю для цілого українського народу колись роздобуде”⁷. Такий детальний переказ зазначеної відозви, з її максимальним цитуванням потрібний для того, щоб наочно проілюструвати початки Товариства і його здобутки. Навіть визначений тут 20-ти річний термін є дуже показовим. Саме наприкінці 80 – початку 90-х рр., тобто через двадцять років, розпочинається “адвокатська ера”, період, коли до політичного, економічного, громадського проводу в українському суспільстві приходять виховані “Просвітою” українські адвокати, які надають йому якісно нового рівня. Це саме ті люди, як почали творити “нову будучність, кращу долю для цілого українського народу”. А на час виходу в світ першого календаря “Просвіти”, як писалося в тому ж таки календарі, “нині числить товариство наше 130 членів, котрі місячне по 25 кр. на видавництво популярних і дешевих книжок складають”⁸.

Наступний “Народний календар на рік переступний 1872” не містив розділу з офіційною інформацією і був втричі менший за обсягом від попереднього (всього 64 с.). Він був виданий накладом 2000 примірників і, як і перший, дуже швидко був реалізований. У 1872–1879 рр. календарі не видавалися, і черговим (третім) став виданий у 1880 р. “Календар “Просвіти” на рік переступний 1880”. Власне, починаючи з цього видання, змінюється назва з “народного календаря” на “календар “Просвіти”. Його новацією стала поява в календарній частині окремого розділу – “Календар історичний”. В календарі також була подана офіційна частина, яка, крім інформації, що подавалася в першому календарі, містила ще відомості про валюту провідних європейських держав. Певну дотичність до правової проблематики мають матеріали про державне правління країн Європи та інформація про український народ, його чисельність та етнічну територію. Окрема увага при цьому звернута на найближчі сусідні народи: поляків та росіян і на їх відмінність від українців.

В тому ж році було видано “Календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1881”, який започатковує цілу низку календарів, упорядником яких був Василь Лукіч (В. Левицький). В цьому виданні, як і в попередніх, міститься розділ з офіційною інформацією. Новим була поява нарисів про життя і діяльність українських громадських та політичних діячів: Івана Борискевича, Івана Бассараба, Семена Ковцуняка та Захарія Бобяка⁹. Нарисів, які мали своїм завданням поширення знань та популяризацію здобутків людей, які своєю працею спричинилися бодай до незначного народного поступу. (У виданні “Товариство “Просвіта” у Львові: покажчик видань 1868–1939” (Львів 1996) помилково вказано, що це некрологи (с. 62).

Насправді це нариси про вказаних діячів, бо І. Борисикевич помер в 1892 р.). У примітці до них зазначається: “Поміщуючи тих кілька споминок про деяких заслужених щирих українців, просимо земляків подавати до нашої відомості життя всіх, а, особливо, селян, що чимось знатнішим і важнішим відзначилися – а ми радо хоч би коротенькі вістки будемо поміщати в нашім календарі”¹⁰. Особливий інтерес, в контексті розглядуваної нами проблеми, викликає акцент, який робиться на правові аспекти діяльності зазначених осіб, важливість використання можливостей, передбачених чинним законодавством, необхідність боротьби за свої права. Героями цих нарисів є представники різних соціальних груп, люди які займають різне становище в громаді, але кожен з них є прикладом позитивної діяльності в напрямі забезпечення захисту прав українського народу. Іван Борисикевич, з дитинства спостерігаючи невідрадне становище народу, вирішив ціле життя працювати для покращення його долі. Бачачи, що переважно більшість державних службовців на українських землях, що входили до складу Австрійської монархії, складають німці або поляки, які байдуже ставляться до проблем народу, він вступає на юридичний факультет, маючи намір в подальшому присвятити себе державній службі. Проте, з огляду на стан здоров’я, він, після закінченн навчання, був змушений повернутися в село і зайнятися господарством, яке залишив йому батько. В 1848 р. він стає одним із засновників та провідних діячів Головної Руської Ради. Іван Борисикевич написав Статут, пізніше прийнятий Радою та окреслив її головні завдання. Його було обрано заступником голови Ради. Протестуючи проти намагання польських чинників обмежити права української мови у шкільництві та діяльності місцевих органів державної влади, він очолив делегацію до імператора від Ради з клопотанням про забезпечення рівноправності українського та польського народів та захист інтересів селянства. І, що найголовніше, ця делегація офіційно звернулася з клопотанням про поділ коронного краю Галичини на дві частини: західну – польську та східну – українську. В тому ж році Іван Борисикевич бере участь у Слов’янському з’їзді в Празі, де наголошує на окремішності українського народу від росіян та поляків та на єдності українського народу Австрійської та Російської імперій. Він обирався депутатом парламенту та крайового сейму. Високо оцінюючи політичну діяльність Івана Борисикевича, його громадську активність, автор нарису разом з тим підкреслює важливість його діяльності в рідному селі Увисла Гусятинського повіту. Його стараннями тут була створена школа, поширювалася просвіта і національна свідомість, що знаходить свій вияв у одноставній та чіткій позиції громади на всіх виборах, та у використанні української мови в зверненні до державних органів та інституцій. Іван Бассараб, про якого йде мова в другому нарисі був народним учителем. Він, ставши ще в часи навчання у вчительській семінарії, членом “Просвіти”, робив дуже багато для залучення свідомих селян до участі в Товаристві, поширенні книжок, проведенні інших просвітницьких акцій. І хоч життя його було дуже коротке, неповних двадцять п’ять років, він показав, як багато може зробити народний вчитель, працюючи над піднесенням освітнього і культурного рівня не тільки молоді, але й старшого покоління. Нарис про Семена Ковцуняка, начальника громади села Ковалівка Коломийського повіту цікавий тим, що в ньому подається приклад ефективної допомоги у вирішенні справи конкретної громади з боку депутата о. Івана Озаркевича. Мова йде про камеральний

ліс, який знаходився майже посередині села, і селяни, худоба яких часто забрідала до нього, мали постійні клопоти, бо мусили або сплачувати штрафи, або відбувати арешти за лісові пошкодження. Спроби викупити цей ліс громада робила декілька раз, звертаючись навіть до крайового намісника, але підтримки не знаходила. І тільки герой нарису зумів, не дивлячись на майже повну відсутність підтримки з боку громади, яка вже не вірила в можливість позитивного для себе врегулювання цієї проблеми, за підтримки українського депутата сейму, вирішити цю проблему і купити, зібравши громадою відповідні кошти, цей ліс. Цей нарис цікавий тим, що в ньому описаний приклад позитивного вирішення важливого для громади питання. При цьому, що важливо, показано, що таке вирішення ніколи не буває легким і швидким, але при відповідних зусиллях воно можливе. Герой четвертого нарису – Захарій Бобяк, громадський писар, “ціле урядування, всі письма з властями провадив тільки українською мовою, а громада мала вигоду, маючи писаря вдома, та ще і свого, чоловіка чесного, просвіченого та цілим серцем відданого громаді. Його дбалість о громадські справи була більша, чим о власні, він не щадив себе там, де йшло о громаду”¹¹. Ми так детально зупинилися на цих нарисах з огляду на їх значення в роз’ясненні селянам, які були головними читачами календаря, ролі і значення громади та її керівників, депутатів та їх можливостей допомагати у вирішенні конкретних проблем окремих громад, необхідності відстоювати свої права, боротися за свої інтереси всіма можливими законними шляхами, навіть якщо ці шляхи будуть довгі, важкі і тернисті. Це не були солодкаві історії з неодмінно щасливим закінченням, а реальні розповіді про реальних людей, з яких на той час живим був тільки Іван Борискевич, інші троє померли відповідно в 25, 51 та 35 річному віці. Ці нариси були даниною їх пам’яті. Але вони в той же час стали наочним прикладом успішної громадської діяльності.

Календар “Просвіти” на 1882 рік вперше містить в офіційній частині склад правлячої цісарської родини розклад поїздів в Галичині та Буковині. Наступного року календар вперше в офіційній частині, крім інформації, яка містилася в попередніх випусках, помістив “виказ оплат штемплєвих за важніші справи правні, документи, подання і др.”. Тут також було вміщено портрети та короткі життєписи Стефана Качали та Володимира Барвінського, що започаткувало ширше ознайомлення читачів з життям і діяльністю лідерів українського політичного та громадського життя.

В річнику на 1884 рік було опубліковано відозву про передплату на “Руський правотар домовий”, що його підготували Юліян Семигінівський та Василь Лукич. Завданням цього видання було “уможливити кожному обходитись без адвоката, радити собі самому в всіх справах правних, а особливо ж вносити подання і всякі просьби чи освідчення до властей судових українською мовою і на тій підставі придбати нашій мові приналежне їй становище”. У відозві також зазначалося, що початок друку цього видання залежить від того, чи зголосяться 250 передплатників. В 1885 р. вийшов “Руський правотар домовий” – перший популярний юридичний довідник для населення, що був написаний “чистою народною мовою”, побачив світ з присвятою “Світлому товариству “Просвіта” в признанні превеликих заслуг, положених для розвою українського народу в Галичині, української науки і почуття національного”¹².

У календарі на 1885 р. в інформаційній частині з'явилася рубрика "Провідник по Львову", де було подано назви і адреси не тільки всіх українських інституцій та видань, але й крайових державних органів, зокрема, намісництва, прокуратури, суду, шкільної ради, тощо. Станом на 1885 р. в Австрійській імперії діяв цілий ряд українських товариств і організацій. Повний їх перелік з характеристикою напрямів роботи і завдань зробив О. Барвінський. Його праця була опублікована в "Ділі", пізніше окремим виданням "Просвіти", а також в календарі на 1886 рік. Цей матеріал, на перший погляд, має суто інформаційне значення. Проте, як видається, це не зовсім так. Це була наочна демонстрація для всіх читачів, а ширше для всього українського населення, тих можливостей, які надавало чинне австрійське законодавство для забезпечення різних потреб українського суспільства: освітніх, наукових, культурних, економічних. Наявність цих структур в одному місті демонструвала можливість його появи і в інших містах, спонукала до громадянської активності найширші верстви українського суспільства.

Календар "Просвіти" на 1887 рік мав ряд новацій щодо правової інформації для населення. Так, в рубриці "Провідник по Львову" вперше було подано перелік адвокатів-українців. На той час їх було чотири: Іван Добрянський, Діонізій Яминський, Іван Литинський та Василь Шведицький¹³. Календар також помістив ставки оподаткування спадщини, види правових документів, за які не справляється державне мито, та перелік випадків, коли необхідно таке мито сплачувати. Поруч з розкладом руху поїздів було поміщено "Інструкцію для їдучих залізною дорогою".

З року в рік офіційна частина календаря розширювалася. В календарі на 1888 рік, крім інформації, яка вже містилася у попередніх виданнях, було також опубліковано акцизи міста Львова та тарифи фіакрів і трамваю. У "Провіднику по Львову", крім українських адвокатів, були також вказані як оборонці в кримінальних справах Степан Федак та Михайло Король (щоправда, без адрес, по яких до них можна було звернутися) та список помічників адвокатів, серед яких зустрічаємо таких відомих пізніше адвокатів, як Кость Левицький, Євген Олесницький, Антін Горбачевський, Василь Дідушок, Юліян Кмицикевич, Андрій Кос. Вказані також помічники нотаріусів Іван Раставецький та Клим Розлуцький. Оскільки нотаріуси-українці не вказані, можемо зробити висновок, що на той час їх у Львові ще не було. Крім "Провідника по Львову", цей випуск календаря подає також "Провідник по Галичині". При цьому редакція зазначає необхідність його поправки і доповнення. І хоча в назві вказана Галичина, насправді тут маємо перелік всіх українських фахівців, відомості про яких мала редакція в межах всієї держави. Це, по суті, перший довідник українських адвокатів та нотаріусів, доступний для широкого загалу. Він містить прізвища 12 українських адвокатів, 26 нотаріусів, 6 оборонців у кримінальних справах, 10 помічників адвокатів та 18 помічників нотаріусів. Очевидно, що цей список не є вичерпним, проте він дає уявлення про скромні сили українців у адвокатурі та нотаріаті на той час. З роками ця картина буде змінюватися, що й будуть фіксувати календарі "Просвіти".

Особливий інтерес викликає календар на 1889 р. Тут вперше зустрічаємо статтю на правову тематику популярно-просвітницького характеру. Це стаття "Дещо про вибори" за підписом "Антін з-над Сяна" (можливо, псевдонім Антона Горбачевського, тоді помічника адвоката у Львові, який брав активну участь в діяльнос-

ті “Просвіти”). В статті названо види виборів, проаналізовано порядок формування виборчої листи (списку виборів) та проведення виборів, порядок формування виборчих органів та їх компетенцію. В кінці автор дає характеристику плачевного стану української парламентської та сеймової репрезентації, зазначаючи: “В році 1861, коли ще у нас менше просвіти було, вибрано до сойму львівського 48 українських послів, чесних українців, священників, урядників і господарів. Але зараз вже другої каденції вибрано лише 33, потому щось лиш 20, пізніше 14, а тепер, на сором, аж 8. Треба тут згадати ще і Раду державну, що в ній ще менше, бо тільки п’ять українських послів маємо. Вправді, в першій каденції вибрано 15 українських депутатів, і була надія, що буде ще краще. Та прийшла друга каденція, настали вибори і вибрано до тої ради до Відня цілих трьох українських заступників. Не багато поправилось і при виборах третьої каденції”¹⁴. І, закінчуючи свою статтю, автор наголошує на відповідальності кожного виборця за такий стан справ, за усвідомлення важливості свого вибору, за пряму залежність результатів виборів від кожного виборця та закликає не забувати приповідку “як собі хто постелить, так ся і виспить”.

В календарі на 1890 рік офіційна частина була доповнена дуже важливою інформацією “Уваги до права ловецького” (Основи законодавчого регулювання правил полювання). Тут в короткій і доступній формі було викладено нормативні матеріали, а також роз’яснення адміністративного суду з питань, що стосувалися як правил полювання, так і прав селян щодо захисту їхніх посівів від потрапи дикими тваринами тощо.

Вперше в офіційній частині авторський матеріал зустрічаємо в календарі на 1891 рік. Розміри та порядок і терміни сплати державного мита подані за підписом Костя Левицького, який на той час вже був автором цілого ряду популярних правничих видань, виданих “Просвітою” (“Про закон, про товариства і право збору” (Львів, 1884), “Наша свобода або які ми маємо права” (Львів, 1888), “Наш закон громадський або які ми маємо права і повинності в громаді” (Львів, 1889), “Про каси позичкові...” (Львів, 1889).

Сформувати уявлення про фахово-професійний склад Товариства дає список членів “Просвіти”, опублікований в календарі на 1892 рік. Отже станом на 1891 р. (коли готувався календар) членами “Просвіти” були 206 державних службовців, 23 адвокати, 12 помічників адвокатів, 4 нотаріуси та 8 помічників нотаріусів¹⁵.

В календарі на 1893 р. особливий інтерес викликає стаття В. Левицького, опублікована під псевдонімом Наум Срібнаренко “Дещо про податки”, в якій у популярній та доступній формі діалогу розглянуто всі види державних податків та інших обов’язкових платежів, як от стемпель (судовий збір), цло (мити), а також місцеві податки і збори. Автор також роз’яснює поняття і структуру державного бюджету та фінансів¹⁶. Календар вміщує повідомлення про утворення Товариства ubezpieczeń від вогню “Дністер”. В наступному річнику було опубліковано офіційну інформацію Товариства під назвою: “Дещо про асекурацію і Товариство взаємних ubezpieczeń “Дністер”, в якій подано характеристику діяльності Товариства, розміри страхових внесків, іншу важливу інформацію для потенційних клієнтів, якими були читачі календаря, інші члени “Просвіти”.

У виданні на 1895 рік вперше опубліковано інформацію “Що повинно бути в кожній нашій громаді” та “Що повинен робити кождий чесний українець”. Надалі

вона буде постійно повторюватися в наступних випусках календаря. Саме, починаючи з середини 90-х років XIX ст., “Просвіта” робить акцент на розбудову громади. На рівні правління Товариства з’являється усвідомлення, що громада є “школою єдності, солідарності і самосвідомості громадянської”.

Звертаючи увагу на розбудову громади, “Просвіта” не менше уваги приділяє становленню і розвитку українського громадянського суспільства. Якщо між 1885 р., коли була опублікована характеристика українських товариств і організацій О. Барвінського, та 1895 р. в календарях про них майже не згадувалося, то, починаючи з календаря на 1896 р., з року в рік подається матеріал про основні, а далі й про всі, українські просвітні, наукові та економічні товариства. При цьому з року в рік їх кількість зростає. Якщо в календарі за 1896 мова йде тільки про Товариство “Просвіта”, Товариство взаємних обезпечень “Дністер”, “Народна Торгівля”, Товариство ремісниче “Зоря”, то в 1897 р. це ще й Наукове товариство імені Шевченка, Педагогічне товариство, Товариство “Львівський Боян”, Клуб українок, Товариство св. Павла, Товариство св. Петра, Товариство “Руслан”, Товариство “Шкільна Поміч”, Товариство “Академічна Громада”, гімнастичне товариство “Сокіл”. В календарі на 1898 р. названо політичне товариство “Народна рада”. Починаючи з календаря на 1897 р., регулярно публікується перелік всіх українських періодичних видань (перший список містив 12 позицій). Важливість і значення цих товариств, зрештою як і української періодики, полягала в створенні та забезпеченні кращих можливостей для реалізації тих прав і свобод, що їх надавало чинне законодавство.

Якісно новий рівень публікацій на правову тематику починається з календаря на 1899 р. Тут опублікована велика стаття без підпису “Про державний лад Австро-Угорської монархії”¹⁷ та стаття В’ячеслава Будзиновського “Про звільнення від податків”¹⁸. В першій з названих публікацій дано характеристику державного устрою, апарату держави, компетенції центральних, крайових та місцевих органів влади, повноваження органів місцевого самоврядування, а також перелік прав, свобод та обов’язків, передбачених конституцією. Ця стаття написана фаховою мовою і свідчить про якісно вищий освітній рівень читачів календаря кінця 90-х, порівняно з 70–80-ми роками. Тут також дано характеристику системи соціального забезпечення і страхування. Стаття В. Будзиновського має суто прикладний характер і покликана дати всім зацікавленим вичерпну інформацію про всі випадки звільнення від оподаткування, підстави такого звільнення та його порядок.

Календар на 1900 р. публікує, серед іншої офіційної інформації, “Витяг з тарифи адвокатської” та “Витяг з нотаріальної тарифи”, що, як видається, свідчить про поширення користування послугами адвокатів і нотаріусів, зростання ролі останніх у вирішенні важливих господарських, економічних та інших справ українського населення. В цьому ж календарі опубліковано “Нові приписи в справі оплат від перенесення недвижимих маєтків”. Цей матеріал цікавий як свідчення того, що упорядники календаря (редактором цього річника був О. Борковський) ретельно слідували за змінами до чинного законодавства і своєчасно інформували своїх читачів про ці зміни. Як сказано в публікації: “Дня 22 серпня 1899 р., коли друк цього календаря вже кінчився, оголошене цісарське розпорядження, котрим знесено дотеперішні приписи в справі оплат від перенесення недвижимих маєтків (відчуження нерухомого майна), а видано нові, далеко легші для сільського і маломіщанського населення”¹⁹.

Новим у календарі на 1903 рік став розділ “Власти державні і краєві в Галичині”, який містив опис структури органів державної влади та місцевого самоврядування, судових та скарбових (фінансово-податкових) органів, а також прізвища конкретних державних службовців, та дні і години прийому керівниками всіх зазначених органів. Цікавим є поміщення в календарі інформації про розмір заробітної плати державних службовців усіх рангів та розміщення військових частин в межах Галичини. В наступному річнику було вміщено також військові приписи, тобто норми, які регулювали призив на військову службу, порядок її проходження, звільнення в запас та службу в резерві.

Суттєво відмінним від попередніх календарів став календар “Просвіти” на 1906 р. Якщо попередні календарі мали, як правило, достатньо значну літературну частину, то в цьому виданні вона була мінімальною. Натомість тут максимально було подано всю офіційну інформацію з попередніх календарів, як от “Власті державні і краєві”, “Поштові постанови”, “Військові приписи” та ін. Також додано “Порадник в важніших справах податкових” зі зразками звернень про звільнення від податку або його зменшення. У “Часті просвітно-господарській”, яка займає більшу частину видання, піднято такі проблеми, як боротьба з неписьменністю, створення кредитних та молочарських спілок, парцеляція землі. Цей календар вже більше нагадує практичний довідник з питань, що виникали в повсякденному житті будь-якого читача, ніж літературно-мистецький альманах.

У календарі “Просвіти” на 1908 р. опублікована велика стаття Євгена Левицького “Охорона праці в законодавстві”. Ця публікація заслуговує на особливу увагу в контексті розглядуваної проблеми з двох причин. Перше те, що її автор, фаховий правник, на той час депутат австрійського парламенту, виступив з законодавчою ініціативою про поширення дії соціального законодавства та законодавства з охорони праці промислових робітників, яке діяло на той час в Австрійській монархії, також на ремісників та сільськогосподарських робітників (селян), що для аграрної Галичини мало дуже важливе значення, а також поширення на ремісників та селян дії закону про соціальне забезпечення в старості та у випадку втрати працездатності (каліцтва). Друга причина, з якої згадана стаття заслуговує на особливу увагу, є те, що в ній вперше в українській юридичній науці дано характеристику становлення і розвитку соціального законодавства²⁰.

Календар на 1908 р. започаткував ще одну рубрику, яка надалі стає більш-менш постійною, в якій обговорюється широкий спектр правових проблем. Це рубрика “З року на рік” (огляд найважливіших подій за час від 1/X 1906 р. до 1/X 1907 р.). Тут, зокрема, йде мова про те, що в Австрії найважливішою подією в 1907 році є вступ в дію нового виборчого закону до Державної ради (парламенту) у Відні, який передбачив загальні, рівні та безпосередні (прямі) вибори при тайнім виборчій праві (таємному голосуванні). Автор публікації вказує, що “особливо в нашім краю, в Галичині, а найбільше між нашим народом, повстав великий народний рух за виборчою реформою. Вічам і зборам, мимо ріжних перешкод, не було кінця”²¹.

У 1908 р. “Просвіта” відзначала 40-річчя від часу заснування. Як сказано у відозві, що нею розпочинався календар на 1909 р., “здається час короткий, а преціднь в нашім національнім житті час переважний і багатий у наслідки. “Просвіта” за 40 літ свого існування зробила дуже багато для культурного економічного розвитку

народу”²². Саме з огляду на економічні проблеми у виданні особлива увага приділяється питанням забезпечення (страхування). В статті “Про потребу забезпечення на жите” підкреслено: “Нема інституції, щоби була точнішою мірою для політично-економічного розвою якого-небудь новочасного народу, від інституцій забезпечень; жодна інституція не запевняє і не скріплює так успішно економічної свободи кожного громадянина, його незалежності від посторонньої допомоги і милостині, а через те і його громадянської гідності; жодна інституція не звільняє його так певне від журби про безпечність майна, як інституція забезпечення”²³. Наступним матеріалом, який був присвячений проблемам страхування, була опублікована в цьому ж виданні стаття “Про забезпечення худоби” (Про страхування домашніх тварин). Тут, зокрема, йшла мова про важливість для українського населення, більшість з якого складали селяни, розвитку страхування великої рогатої худоби та інших домашніх тварин та необхідність створення відповідної української структури: “справою тою займається тепер Товариство “Просвіта” і, дасть Бог, будемо в календарі за рік 1910 говорити о наших товариствах асекурації худоби і їх хосенній (корисній) для народу діяльності”²⁴. В інформаційній частині тогорічного календаря була подана ґрунтовна інформація з податкових питань, всіх можливих аспектів, пов’язаних з проходженням військової служби та інформація про право зборів, порядок їх проведення, зразки необхідних заяв тощо. Важливість, доступний та зрозумілий виклад, актуальність цієї інформації зумовили те, що вона була перевидана окремими виданнями в “Просвітніх листках”: “4.20. Порадник податковий”, “4.21. Військові приписи”, “4.22. О праві зборів”.

Своєчасна поінформованість про вимоги чинного законодавства була однією з цілей авторів та упорядників календарів “Просвіти”, всіх її видань на правову тематику. Це зрозуміло, оскільки “через незнання законів, наші люди дуже часто попадають в конфлікт з дотичними властями, що доводить не раз навіть до великих нещасть. В деяких справах видається нашому чоловікові, що по справедливості повинно бути як раз так, як він думає. Тим часом іноді буває противно: те, що для чоловіка видається природним, справедливим, закон узнає це за несправедливе. Те, що здається вільно чоловікові по справедливості, закон забороняє і т.д. Однак не знаючи дотичного закону, чоловік поступає згідно свого переконання справедливості, бо йому здається, що так повинно бути справедливо, і, звичайно, несвідомо переступає закон, за що стягає на себе клопоти, а іноді великі нещастя. Незнання законів знову і з другої сторони відбивається некорисно на громадянинуві, особливо, коли не знає корисних для себе законів”²⁵. Саме тому в календарі на 1910 рік надруковано матеріал “Про права і обов’язки ц.к. жандармерії стосовно громадян” та інформацію про новий закон щодо боротьби з епізоотіями, прийнятий 26.03.1909 р. з вказівкою на позитивні новели цього закону та ті додаткові обмеження та обов’язки, які він накладає на селян.

Найбільше статей та матеріалів на правову тематику, порівняно зі всіма попередніми календарями, містить календар “Просвіти” на 1911 р. Тут опубліковано велику статтю Володимира Левицького (під криптонімом *В. Л.*) “Головні основи австрійської конституції”²⁶, статтю підписану криптонімом *І. К.* “Про конскрипцію або спис людности”²⁷, дві статті адвоката Филипа Евина “Шануймо рідну мову”²⁸ та “Злобна ушкода чужої власности, крадіж, спроневірене і обман після “Lex Offner”²⁹,

а також матеріал “Взори найважливіших подань і спорових письм”³⁰. Зазначені публікації свідчать про розширення правової тематики, популяризованої на сторінках календарів “Просвіти”, вихід за суто прикладні питання, які могли б виникати в повсякденному житті. Йдеться про знання і розуміння основ державного устрою, усвідомлення обов’язків держави стосовно громадянина, розуміння базових основ правової системи держави.

Подальше розширення тематики маємо в календарі на 1912 рік. У статті Володимира Левицького “Як відбуваються наради парламенту” подано детальний аналіз регламенту роботи австрійського парламенту, його структуру, порядок законодавчої процедури тощо. Автор пише “Запровадження загального права голосування до парламенту у Відні принесло з собою скріплення впливу широких народних мас на діяльність парламентарних послів. Однак щоби народні маси могли використати для себе цей вплив на вирішення різних політичних справ, мусять передовсім самі їх пізнати і зрозуміти. Вони мусять приглянутися і пізнавати уряджене нашої держави, бо тільки тоді будуть вони розуміти, в чому причина їх невідрадного положення та яких змін вони мають добиватися. Отся потреба громадянського освідомлення й вишколення відноситься до нашого народу”³¹. Тут також розміщена стаття Василя Бережанського (В. Окунь-Бережанський) “В століття цивільного закону в Австрії”. Вона цікава тим, що містить, крім детальної характеристики австрійського цивільного кодексу 1812 р., огляд загального поняття права та історію розвитку цивільного законодавства на українських землях. Власне це був той рівень, який дає підставу стверджувати, що в суспільстві сформувалося розуміння визначального значення права при вирішенні широкого спектру проблем, що стояли перед українським народом: економічних, освітніх, соціальних та ін.

Наступні календарі, що були підготовлені до початку Першої світової війни, продовжували розгляд тематики, яка, тією чи іншою мірою, вже обговорювалася на сторінках попередніх річників. Зміст календарів воєнного періоду відображав специфіку ситуації. Так, в офіційній інформації в календарі на 1917 р. було подано “Воєнний додаток до безпосередніх податків”, а замість опису діяльності українських товариств були поміщені статті Володимира Темницького про Загальну українську раду та Кирила Трильовського про Бойову управу УСС-ів.

Підсумовуючи огляд правової проблематики на сторінках календарів “Просвіти” можна зробити наступні висновки:

- починаючи з перших річників, редактори (упорядники) календаря приділяли увагу правовим проблемам, починаючи від офіційної інформації про розміри податку чи мита, до ґрунтовного аналізу окремих правових актів;
- правова інформація, яка містилася на сторінках календарів, завжди мала прикладний характер і стосувалася питань, які безпосередньо цікавили читачів, переважна більшість з яких була селянами;
- рівень подачі інформації та тематика правових статей змінювалися в міру зростання освітнього і культурного рівня українського населення Галичини протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст.;
- календарі “Просвіти” справили суттєвий вплив на розвиток української правової думки в Галичині, поширюючи знання про чинне законодавство, утверджуючи

в суспільній свідомості переконання в можливості та необхідності боротьби за права і свободи, передбачені чинним законодавством.

Taras Andrusiak. The legal problematic on the pages of the calendars of “Prosvita” (Austrian period)

On the basis of the calendars of “Prosvita” the author analyzes the role of the society in the popularization of legal knowledge in Galicia in the Austrian times. He shows what information was published in calendars and how important it was for those Ukrainians who were then citizens of Austro-Hungary. The contribution of some activists to the development of legal thought in Galicia and forms of popularization of legal knowledge are characterized.

Key words: “Prosvita”, calendars of the society “Prosvita”, legal thought, I. Borysykevych.

¹ Народний календар на рік звичайний 1870. Коштом і заходом товариства “Просвіта”. – Львів : З друкарні М. Ф. Поремби, 1869. – С. 1.

² Там само. – С. 181.

³ Там само. – С. 182.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С. 184.

⁷ Там само. – С. 187.

⁸ Там само.

⁹ Календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1881 / Уложив Василь Лукич. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1880. – С. 52–63.

¹⁰ Там само. – С. 52.

¹¹ Там само. – С. 62–63.

¹² Рускій правотар домовий або кожному приступне пояснене, в який спосіб кожний при грамотах правних всякого рода сам заступатись і потрібні письма як поданя, просьби і т.і. і т.і. без помочи адвоката з повною силою правною споряджати може. Том перший: Закон цивільний враз з дотичними доповненнями, поясненнями – і більше як 200 різнородними взірцями та прикладами / Уложили Василь Лукич і Юліан Семигинівський. Перше видане. Коштом Василя Лукича. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1885. – 432 с.

¹³ Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1887. Річник десятый. Коштом і заходом товариства “Просвіта”. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1886. – С. XXXVII.

¹⁴ Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1889. Річник дванадцятий. Коштом і заходом товариства “Просвіта”. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1888. – С. 27.

¹⁵ Див.: Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на рік переступний 1892. Річник п’ятнадцятий. Коштом і заходом товариства “Просвіта”. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1891.

¹⁶ Ілюстрований календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1893. Річник шістнадцятий. Коштом і заходом товариства “Просвіта”. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1892 – С. 71–76.

¹⁷ Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1899. Річник XXII. Коштом і заходом товариства “Просвіта” – Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1899. – С. 129–154.

¹⁸ Там само. – С. 154–162.

- ¹⁹ Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” на рік після юліанського числення переступний, а після григоріанського звичайний 1900. Річник XXIII. Коштом і заходом товариства “Просьвіта”. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1900. – С. 174.
- ²⁰ Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” на рік переступний 1908. Річник XXXI. Коштом і заходом Тов. “Просьвіта”. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, Львів: 1908 [1907 ?]. – С. 17–27.
- ²¹ Там само. – С. 75.
- ²² Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” на рік звичайний 1909. Річник XXXII. Коштом і заходом Тов. “Просьвіта”. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, Львів: [1908 ? (У виданні “Товариство “Просвіта” у Львові: покажчик видань 1868–1939. (Львів, 1996) рік видання цього календаря вказано 1909 р. (ч. 451). Проте “Просвітні листки”, які йдуть як “Відб. з “Календаря Просвіти” подаються 1908 р. (напр. чч. 435–437). Видається, що календар був виданий все таки в 1908 р., оскільки в ньому подана інформація про зміст “Просвітніх листків” з 1 по 22 випуск.)]. – С. 2.
- ²³ Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” на рік переступний 1908. Річник XXXI. Коштом і заходом Тов. “Просьвіта”. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, Львів: 1908 [1907 ?]. – С. 37.
- ²⁴ Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” на рік звичайний 1909. Річник XXXII. Коштом і заходом Тов. “Просьвіта”. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, Львів: [1908 ? (У виданні “Товариство “Просвіта” у Львові: покажчик видань 1868–1939. (Львів, 1996) рік видання цього календаря вказано 1909 р. (ч. 451). Проте “Просвітні листки”, які йдуть як “Відб. з “Календаря Просвіти” подаються 1908 р. (напр. чч. 435–437). Видається, що календар був виданий все-таки в 1908 р. оскільки в ньому подана інформація про зміст “Просвітніх листків” з 1 по 22 випуск.)]. – С. 67.
- ²⁵ Ілюстрований календар товариства “Просьвіта” на рік звичайний 1910. Річник XXXIII. Коштом Тов-а “Просьвіта” у Львові. – Львів, [1910 ?]. – С. 58.
- ²⁶ Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” на рік звичайний 1911. Річник XXXIV. Коштом Тов-а “Просьвіта” у Львові. – Львів: 3 друкарні Наукового Тов. імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1911. – С. 80–96.
- ²⁷ Там само. – С. 118–121.
- ²⁸ Там само. – С. 121–124.
- ²⁹ Там само. – С. 132–138.
- ³⁰ Там само. – С. 26–35.
- ³¹ Календар товариства “Просьвіта” на переступний рік 1912. Річник XXXV. Коштом Тов-а “Просьвіта” у Львові. – Львів, [1911 ?] – С. 67.